

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) / Елена Евгеньевна Анисимова. – М. : Академия, 2003. – 128 с.
2. Анохіна Т. О. Поліфункціональність та поліаспектність графічних знаків / Т. О. Анохіна // Вісник Сумського держ. ун-ту. Філологічні науки. – Суми : СумДУ, 2004. – № 3 (62). – С. 9–14.
3. Баранов А. Н., Паршин П. Б. Воздействующий потенциал варьирования в сфере метаграфемы / А. Н. Баранов, П. Б. Паршин // Проблемы эффективности речевой коммуникации. – М. : Изд-во АН СССР, 1989. – С. 41–115.
4. Вашуніна І. В. Коммуникативно-функциональные особенности неcodифицированных графических средств (на материале немецкого языка) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.14 “Классические языки” / Ирина Владимировна Вашуніна. – М., 1995. – 173 с.
5. Енциклопедія постмодернізму / Ч. Е. Вінквіст, В. Е. Тейлор. – К. : Основи, 2003. – 503 с.
6. Журтова О. А. Роль авторской графики в просодической реализации информационной структуры художественного текста : на материале англоязычной художественной прозы второй половины XX века : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / О. А. Журтова. – М., 2005. – 185 с.
7. Зализняк А. А. О понятии графемы / А. А. Зализняк // “Русское именное словоизменение” с приложением избранных работ по современному русскому языку и общему языкознанию. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – С. 559–576.
8. Коваленко Є. Структурна організація рекламного тексту в аспекті його лінгвістичного аналізу / Є. Коваленко // Лінгвістичні студії. – Р. VI. Проблеми лінгвістики тексту, дискурсології, дискурс-аналізу. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Вип. 18. – С. 173–178.
9. Москвин В. П. Стилистика русского языка. Теоретический курс / Василий Павлович Москвин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 630 с.
10. Серебрянников Б. А. Общее языкознание / Б. А. Серебрянников. – М. : Наука, 1970. – 600 с.
11. Смирная Ю. И. Графема : текст или сообщение? / Ю. И. Смирная // Культурная жизнь Юга России. – Краснодар : Краснодарский государственный университет культуры и искусств. – № 4 (29), 2008. – С. 135–136.
12. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр // Труды по языкознанию. – М. : Прогресс, 1977. – С. 31–273.
13. Тарасов Е. Ф. Вопросы описания и интерпретации функциональных стилей : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Е. Ф. Тарасов. – М., 1964. – 24 с.
14. Феллер М. Д. Текст і зображення як модель комунікативного акту / Мартен Давидович Феллер. – К., 1998. – 123 с.
15. Gallman P. Graphische Elemente der geschriebenen Sprache / P. Gallman. – Tübingen : Niemeyer, 1985. – 317 s.

ІНТЕРКУЛЬТУРНИЙ РІВЕНЬ ЗІСТАВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: КУЛЬТУРЕМА В СТИЛІСТИЧНОМУ ЗНАЧЕННІ ЛЕКСЕМИ

ІВАНЕНКО С. М.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

XXI століття знаменувало перехід компаративістики на новий щабель дослідження мовних феноменів. Антропоцентричність філологічної науки, яка висуває проблеми безпосередньої взаємодії культурно-духовних цінностей і мови

для всебічного вивчення, вимагає аналізу відтворення цієї взаємодії в національно орієнтованих формах різних рівнів мови та мовлення. Надзвичайно актуальним у цьому ракурсі постають питання культурологічного підмурка зіставних досліджень. Метою статті є висвітлення стану компаративних досліджень інтеркультурного рівня в Україні та у світі, з'ясування основних понять цієї галузі знання та ілюстрація культурами в стилістичному значенні слова.

Алоїс Вірлахер, засновник товариства інтеркультурної германістики, започаткував цей новий напрямок наукових розвідок у Німеччині і вже має велику когорту прихильників як у себе на батьківщині, так і за кордоном [6]. Німецьке літературознавство підхопило заклик до виведення зіставлення літератур народів світу на інтеркультурний рівень і має вже вагомі здобутки на прикладі монографій Міхаеля Хофманна "Інтеркультурне літературознавство" (2006) [7] та Норберта Мекленбурга "Дівчинка з чужини. Германістика як інтеркультурне літературознавство" (*Das Mädchen aus der Fremde. Germanistik als interkulturelle Literaturwissenschaft*, 2009) [8]. Норберт Мекленбургер вважає, що інтеркультурний рівень літературознавства присутній, коли науковці обдумують різницю в культурах і мислять поза межами культур. При цьому реалізується плюралістичний підхід до літератури, з одного боку, й з другого боку, набувається досвід щодо впливу літератури, яка долає межі культур.

В Україні процес інтеркультуралізації наукових досліджень проходить дещо по-іншому. Уже майже два десятиліття щорічно проводиться Видавничим домом Дмитра Бураго, КНУ імені Тараса Шевченка і НАН України міжнародна конференція під промовистою назвою "Мова і культура". Під егідою такого широкого тематичного плану цього наукового заходу знайшли своє місце й дослідження з порівняльного мовознавства, і з зіставної семантики зокрема. Давню традицію порівняльно-історичних досліджень має НПУ імені М. П. Драгоманова, і, дякуючи подвижницькій діяльності професора М. П. Кочергана, вдесьте відбувається саме до його 75-річного ювілею Міжнародна конференція з зіставної семантики в КНЛУ. Актуальними є також компаратистські студії в Києво-Могилянській академії. Однак майже всі дослідження продовжують традицію історично-порівняльного мовознавства й компаративістики, хоча в деяких працях, наприклад Є. Карпіловської, знаходимо більш широке тло системних узагальнень стосовно шести слов'янських мов. Вона вважає, що поряд із системними фільтрами включаються комунікативні фільтри інновацій як регулятори системної рівноваги лексико-словотвірної системи мови. При цьому робиться акцент на стилістичній і функціонально-стилістичній диференціації, на які діють зміни мовних потреб і смаків суспільства. Тобто автор використовує феномени культури для обґрунтування мовних процесів і підпорядковує їх процесам націоналізації / інтернаціоналізації чи демократизації / інтелектуалізації як різноспрямованих тенденцій розвитку сучасних слов'янських лексиконів [3, с. 244].

Схожі тенденції знаходимо в публікаціях чеських і словацьких лінгвістів. Так, Мілош Зеленка (*Zelenka*) [13, с. 194-195] наголошує на тому, що чеська і словацька лінгвістична школа має напрацювання в теорії міжлітературних зв'язків, яку Д. Дьюрішин (*D. Ďurišin*), продовжуючи традиції Ф. Волльмана, пов'язав із семіотикою як універсальною методологією культури, а також із

теорією сприйняття й концепцією інтертекстуальності. Визначною публікацією в цьому сенсі розглядається “Антологія літературної компаративістики світу”, видана Паволом Копрдою і Мілошем Зеленкою. Поряд з іншими дисциплінами, представленими в цьому виданні, є статті, присвячені компаративістиці культур і використанню в інтерлітературній теорії як інтертекстуальному процесі заміни одних одиниць культури іншими, звісно з їх іншою номінацією. На тенденції включення сфери культури до наукових розвідок компаративістики наголошує також Л. Висьневська [2, с. 286], коли пише про стан компаративістики у Польщі.

Цей короткий огляд публікацій уже свідчить про те, що А. Вірлахер має прихильників не тільки в себе в Німеччині, що тенденція наукових досліджень, окреслена ним і його соратниками, має відголоски в інших європейських країнах і свідчить насамперед про європейську тенденцію, але не слід забувати й про кроскультурні дослідження в Америці, які теж є свідченням процесу виведення компаративних досліджень на інтеркультурний щабель.

З іншого боку, в царині нашої науки поширюється тенденція до поділу наукового знання на все нові й нові дисципліни, започаткована ще в ХІХ столітті, і результатом цього процесу спостерігаємо виникнення такої дисципліни, як культурологія, а за нею й виникнення лінгвокультурології й лінгвокультурознавства. Різницю між двома останніми розділами мовознавства Ф. С. Бацевич убаचाє в орієнтації лінгвокультурознавства на методику, коли “реалізується практика відбору й презентації в навчальному процесі даних про національно-культурну специфіку мовленнєвого спілкування... з метою забезпечення комунікативної компетенції тих, хто вивчає іноземну мову” і орієнтації лінгвокультурології на наукові розвідки про взаємозв’язок і взаємодію культури і мови в їх функціонуванні й узагальнення цього процесу як цілісної структури одиниць у єдності їх мовного й культурного змісту за допомогою системних методів [1]. При цьому лінгвокультурологія розглядається як синхронна й діахронна та порівняльна й зіставна. Різницю між останніми Ф.С. Бацевич експлікує як вивчення особливостей “менталітету певного етносу (національної лінгвокультурної спільноти) з позицій носіїв його мови і культури в зіставленні з носіями інших мов і культур” у зіставній і вивчення лінгвокультурних виявів різних етносів (національних лінгвокультурних спільнот) – у порівняльній лінгвокультурології. Хоча таке дроблення видається дещо сумнівним, тому що вивчити менталітет без його лінгвокультурних виявів практично неможливо. Але позитивний бік процитованих дефініцій убачаємо в самому факті їх існування, тобто нові мовознавчі дисципліни мають вже дефініторний підмурок, який, звісно, з часом буде уточнюватися і доповнюватися конкретними дослідженнями.

Певні суперечності існують щодо презентативної одиниці інтеркультурних досліджень. Першу дефініцію такій одиниці дала Ельс Оксаар (1988). Вона виходила з того, що це має бути культурема, яка ґрунтується на біхевіоремах, що описують різницю в поведінці осіб в окремих культурних колах, зумовлену специфікою певної культури. Культурема мала б описувати стандартні ситуації певної культури [9]. Біхевіореми зазнають впливу вікових, статевих, статусних факторів, а також факторів міжособистісних відносин. Ельс Оксаар розрізняє біхевіореми виконання й регулювання. Біхевіореми виконання поділяються на

невербальні (міміка, жести, статура, рухи тіла), *вербальні* (слова й більші за обсягом смислові одиниці) і *парамовні* – такі, як (тембр голосу). Біхевіореми виконання є *екстравербальними*, вони реалізують проксемаптичні характеристики (зони відстані між мовцями в соціальному контактуванні), перемінні соціального плану (вік, стать, роль, професія, статус, соціальні зв'язки), перемінні часового й просторового планів.

На нашу думку, культурами є водночас носіями етноспецифіки певного народу, певної соціальної групи, але мають також універсальну сутність, характерну для людства загалом. Наприклад, вітання як комунікативний акт є, за Ельс Оксаар, культуремою, яка має свій специфічний вияв у спільнотах – носіях певної культури. Однак необхідно зазначити, що вітають один одного всі виховані, ввічливі люди на всій планеті, тобто сам комунікативний акт “вітання” є універсалиєю міжособистісного спілкування людей, яка має своє специфічне втілення у носіїв певних культур від племен Африки до постіндустріальних суспільств розвинутих країн. Тобто, культура як абстрактна одиниця соціального контактування є універсалиєю з етноспецифічними виявами, яка реалізується через біхевіореми різних видів, і при цьому може бути носієм оцінного ставлення зі знаком (+) або знаком (–), закладених в екстравербальних біхевіоремах завдяки соціальним перемінним мовців.

Якщо культурами абстрактні одиниці, біхевіореми – екстравербальні, невербальні, парамовні але й вербальні, то постає питання, яким чином вони реалізуються в мовленні? В. Кононенко дефінує культуру як одиницю культури, “що дорівнює образу, метафорі тощо” [4, с. 313].

Уже існує термін “лінгвокультура”, який сьогодні застосовують найчастіше до топонімів, але також до концептів і символів. Тобто, простежується тенденція виокремлення мовного носія для абстрактної одиниці – культури й для екстравербальних, невербальних та парамовних біхевіорем, незважаючи на те що для цього існують вербальні біхевіореми.

Еліза Різель запропонувала у свій час термін “слова-реалії” (Realienwörter) [10, с. 84], за допомогою яких у тексті створюється певний колорит – **національно-територіальний** (лексеми певного варіанта мови, діалекту, говірки, певної території, мовні реалії – топоніми (ороніми, гідроніми, фітотопоніми, зоотопоніми, ойконіми, номоніми), антропоніми (імена визначних людей певного ареалу), назви відомих фірм, підприємств, тощо); **соціальний** (фахова лексика, фахові жаргонізми, жаргонізми, арготизми) і **часовий** (архаїзми, історизми, неологізми, анахронізми). Відбувається пошук терміна, який би точніше, влучніше відбивав етноспецифіку певної культури в засобах мови та мовлення, і термін “лінгвокультура” в цьому плані більш влучний, тому що в ньому простежується зв'язок між культуремою як абстрактною одиницею та мовою, засобами якої об'єктивується зміст культури в тексті і в системі мови.

Ф. С. Бацевич бачить лінгвокультуру як “комплексне поняття, яке застосовується у випадках аналізу міжрівневих лінгвокультурних особливостей одиниць і категорій певної ідіоетнічної мови. Л. акумулює в собі як власне мовні уявлення, так і тісно з ними пов'язане позамовне культурне середовище. Л. може бути виражена словом, словосполученням, текстом. Л. – носій конотативного смислу, який повною мірою реалізується лише у випадках повного володіння

мовою та культурою певного етносу” [1]. Тобто, за цією дефініцією лінгвокультурема є бінарною сутністю: екстралінгвальне й лінгвальне в одному. Так само розуміє культурему й В. Кононенко. Доцільніше було б все ж таки розмежувати екстралінгвальне й лінгвальне, використовуючи для екстралінгвального термін “культурема”, а для її мовного вираження термін “лінгвокультурема”.

Якщо ж розглядати лінгвокультуреми в стилістичному аспекті, то не обійтися без стилістичного значення, під яким, за Е. Різель, розуміємо додаткове значення до його лексичного значення, яке зумовлює якісний і кількісний параметри вживання мовної одиниці в контексті [10, с. 29]. Компонентами стилістичного значення Е. Різель розглядала функціональний, нормативний та експресивний компоненти. Тобто, виходячи з окреслених засад, у лінгвокультуремі ми маємо виділити один або декілька компонентів стилістичного значення, якщо вона має стилістичне значення. При цьому має бути в зіставному плані віднайдено, що таке стилістичне значення присутнє тільки в певній мові або має бути зафіксовано, що таке стилістичне значення є універсалією чи принаймні характерне для двох мов. Візьмемо, наприклад, лексему “серце”: і Д. Чижевський, і В. Кононенко [4, с. 114-115] і Н. Медвідь вважають, що “в художньому мовленні загальнолюдська мовна універсалія “серце” набуває специфічних національних рис, які виявляються в особливостях емоційного осмислення світу українцями, перевазі емоційного складника психіки над раціональним – серця над розумом” [5, с. 46], посилаючись при цьому на одну й ту саму цитату П. Куліша: “... уся українська народна культура з її мовою, з її поезією (піснею) є ділом серця; велика бо сила в просторому народному слові і в простій народній пісні, а тайна тої сили – в людських серцях, а не в людському розумі”. Однак, якщо порівняти семи семми “серце”, які наводить Н. Медвідь, а їх 9, то зіставлення цих сем за [11, с. 1815-1816], свідчить про те, що всі зазначені семи присутні й на базі німецької мови в найрізноманітніших фразеологічних виразах. Цей факт свідчить швидше про універсальність семми “серце” в культурологічному плані. Однак зіставлення семи “ласкаве звертання до кого-небудь” в обох мовах свідчить про специфіку вживання слова “серце” за характером поширеності та частотного параметру вжитку. Українські тлумачні словники відзначають стилістичне маркування “побутове” стосовно звертання, німецькі словники надають маркування “*vertraulich*”, що означає “інтимний”, “фамільярний”, що також свідчить про вживання зазначеної лексеми в побутовому мовленні.

Особливість культуреми німецької мови, присутньої в семі “ласкаве звертання”, полягає в тому, що вживання метонімічної лексеми “серце / серденько” обмежене метафоричною лексемою “*Schatz*” (скарб – золотце / золотко) і на цьому тлі відбувається процес архаїзації. Люди старшого віку вживають у звертанні лексему “серце”: *mein liebes Herz; Na, Mein Herzchen?* [11, с. 1816], а молоді і представники середнього віку послуговуються лексемою “*Schatz*” у значенні “ласкаве звертання”: *Ruf mich doch bitte morgen an, Schatz!; auf Wiedersehen, mein Schatz / Schätzchen!* [12, с. 3174]. Перекладаючи останнє звертання, ми послуговуємося етнокультурним відповідником української мови. І в цьому відбивається культурема українського ласкавого звертання в метонімічній лексемі (слово “золото” входить у лексичне поле “скарб”).

Інший приклад стосується функціонального компонента стилістичного значення у відображенні гендерних ознак на позначення професій. У німецькій і українській мовах існують відповідні суфікси для цього: суфікс *-k*: *учителька*, *лікарка*, *секретарка* і т. ін., у німецькій мові є суфікс *-in*: *Lehrerin*, *Ärztin*, *Sekräterin* та ін. Однак у німецькій мові широко використовується словоскладання як засіб поширення словникового складу. Складні слова з другою частиною на *-mann* замінюють цю частину на *-frau*, і навпаки, якщо потрібно відбити гендерні особливості в назвах професій: *Kaufmann/Kauffrau*, *Kamera-mann/Kamerafrau*, *Hausfrau/Hausmann*.

Наведені приклади свідчать про те, що інтеркультурний рівень досліджень може справді надати коректні рекомендації щодо вживання засобів мови та мовлення, продемонструвати універсальність або унікальність певної культури, відбити той специфічний фрагмент семантики, який ілюструє своєрідність універсального в конкретній мові.

Перспективним є дослідження культурем у зіставленні фахової лексики, фразеологізмів, неологізмів, історизмів, архаїзмів двох або кількох мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Флорій Сергійович Бацевич. – Режим доступу : <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/b>
2. Висьневська Л. Компаративістика в Польщі – набросок ситуації на 2007 год, с проблемами на 2008 год / Л. Висьневська // 14 Міжнароден славистички конгрес, Охрид, 10-16 септември 2008, зборник од резимеа “Література, культура, фолклор, історія на славистиката. Тематски блокови”.
3. Карпиловская Е. Влияние инноваций на стабильность языковой системы : регуляторы системного равновесия / Е. Карпиловская // 14 Міжнароден славистички конгрес, Охрид, 10-16 септември 2008, зборник од резимеа “Література, культура, фолклор, історія на славистиката. Тематски блокови”.
4. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / Віталій Іванович Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 327 с.
5. Медвідь Н. С. Лінгвокультуремна експлікація концепту “серце” в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст. / Н. С. Медвідь // Мова і культура. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 12. – Т. IX (134). – С. 45–52.
6. Handbuch interkulturelle Germanistik / A. Wierlacher, A. Bogner. – Stuttgart : J. B. Metzler, 2003. – 689 s.
7. Hofmann M. Interkulturelle Literaturwissenschaft / Michael Hofmann. – Paderborn : Fink, 2006. – 246 s.
8. Oksaar E. Kulturemtheorie. Ein Beitrag zur Sprachverwendungsforschung / Els Oksaar. – Göttingen : Vandenhoeck&Ruprecht, 1988. – 184 s.
9. Riesel E. Deutsche Stilistik / E. Riesel, E. Schendels. – M. : Verlag Hochschule, 1975. – 316 s.
10. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache / R. Klappenbach, W. Steinitz. – Berlin : Akademie-Verlag, 1978. – S. 1601–3212.
11. Zelenka M. Slawische Komparatistik in der “postdurišinscher Ära” (Der tschechische und der slowakische Beitrag) / M. Zelenka // 14 Міжнароден славистички конгрес, Охрид, 10-16 септември 2008, зборник од резимеа “Література, культура, фолклор, історія на славистиката. Тематски блокови”.